

NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM

Hadtudományi Doktori Iskola

TÉZISFÜZET

Kliszek Noémi Zsuzsanna

**A katonaszentek kultuszának történeti fejlődése és ápolásának lehetőségei a
Magyar Honvédségben**

című doktori (PhD) értekezésének ismertetése

Témavezető:

Prof. Dr. Ujházi Lóránd, egyetemi tanár

Budapest, 2023

Tartalom

1.	A tudományos probléma megfogalmazása	3
2.	Hipotézisek.....	4
3.	A kutatás célja	6
4.	A kutatás módszertana	7
5.	Az elvégzett vizsgálat tömör leírását fejezetenként	8
6.	Összegzett következtetések.....	13
7.	Új tudományos eredmények.....	15
8.	Ajánlások	17
9.	A kutatási eredmények gyakorlati felhasználhatósága.....	18
10.	A témakörből készült publikációs jegyzék.....	19
11.	Szakmai-tudományos életrajz.....	20

1. A tudományos probléma megfogalmazása

A keresztény vallási közösségnek a kezdetektől fogva voltak olyan példaképei, amelyek később az egyes haderőkben is fontos szerepet töltek be. A szentség fogalmát a kereszténység alapvetően az ószövetségi választott néptől örökölte, a szentek tisztelete pedig mind a katolikus, mind pedig az ortodox egyházban integráns részévé vált. A szentkultuszokban az olyan hagyományosan keresztény értékek, mint a bátorság, az önfeláldozás és a becsület eminens módon jelentek meg. A katonaszentek kultusza az adott kor társadalmi elvárásainak, illetve az egyes haderők igényeinek megfelelően formálódott. A történelmi korokkal koherens liturgikus hagyomány fejlődésével párhuzamosan tehát a haderőben is kiépülhetett az egyes fegyvernemekhez kapcsolódó védőszentek kultikus tisztelete. Példaképként tekintettek rájuk, életpéldájuk, tanításuk, vagy írásos utasításaik mindig hozzájárultak a haderőn belüli etikai rend kialakulásához is, melynek egyik legfontosabb részét képezte a vallás egészséges megélése a katonák között. Ez utóbbi különösen is jelentős, hiszen olyan kiélezett helyzetben, mint a háború, a fegyveres küzdelem különböző formái, nagy szüksége volt a vallás egy nem szélsőségekbe hajló, hanem inkább a fegyveres küzdelem etikai korlátait megfogalmazó megélésének.

A kelet európai haderőknél – így a Magyar Honvédségnél is – a kommunista diktatúra éveiben megszakadt a katonaszentek, fegyvernemi védőszentek tiszteletének hagyománya, a demokratikus átalakulások után pedig olyan kultuszok kerültek be-, vagy inkább visszavezetésre, amelyek a két világháború közötti társadalomra voltak jellemzők. Ugyanakkor az egyes fegyvernemek részéről egyértelműen megmutatkozott az az igény, hogy az általuk példaképnek és védőszentnek tartott fegyvernemi védőszent kultusza szervezetük integráns része legyen.

Ezt támasztják alá az elmúlt évek során elvégzett kutatásaim is, melyek során arra is fény derült, hogy a történelmi hagyományok megismerése és korhű újraértelmezése mellett a Magyar Honvédségben vannak egyfelől olyan egységek, amelyek a már meglévő kultuszukat szeretnék továbbfejleszteni (pl.: Szent László tiszteletéhez új fegyvernemi zászló hozzárendelése), másfelől pedig talákoztam olyan szakcsapattal, amelynek korábban nem volt saját fegyvernemi védőszentje, de választott mennyei patrónusuk tiszteletével új kultikus hagyományt alkottak.

További fontos szempontként jelentek meg olyan morális kérdéseket érintő kihívások, mint például a szolidaritás vagy az etika és erkölcs kérdésköre, melyeket nagyon sok

szempontból vizsgálhatunk a haderőn belül is. Ennek egyik elemeként figyelhető meg egy, az elmúlt években egyre erősebben megfogalmazódó kritika és hiányosság, amely szerint a többezer éves keresztény kultúra a haderőn belül meglévő korábbi stabilitása, valamint az etika, morál és erkölcs kohéziós szerepe egyre gyengül, esetenként eltűnik, miközben a közösségi élmény, a hovatartozás keresése fokozatosan erősödik. A katonaszentek életének, illetve az erre támaszkodó fegyvernemi védőszentek kultuszának bemutatása sokat segíthet a modern haderőben felmerülő etikai kérdések megválaszolásában. Tanulmányaim során az is egyértelműen kiderült, hogy ez a téma a nyugati demokratikus társadalmak haderejénél napjainkban is komoly kutatási területnek számít. A meglévő kultuszok felelevenítése, illetve az új kultikus gyakorlatok megteremtése iránti igényből származó feszültség feloldása a következő évek hadtudományi és társadalomtudományi munkáinak elkerülhetetlen feladata lesz.

2. Hipotézisek

A katonaszentek kultuszának kialakulása és fejlődése értelmezhetetlen a történelmi korszak, az eszmetörténeti háttér és az aktuális magisztérium megnyilatkozásai nélkül. Sőt elmondható, hogy az adott kultusz nem statikus, hanem dinamikus, adott esetben a korszak egyháztanának a képében (át)alakul. Ez nem egy egyirányú folyamat, melyben a visszafejlődés is gyakran megfigyelhető. A katonaszentek kultusza továbbá – tekintve, hogy a kultusz közege részben az egyházon kívüli közösségben (a haderőben) található – nem független az adott állam alkotmányos berendezkedésétől, a közpolitikai célkitűzéseitől és a vallás- és lelkiismeretszabadságra vonatkozó nemzetközi kötelezettségvállalásoktól sem.

Tekintettel a kutatási probléma összetettségére, továbbá a kutatási célok elérése és az elemzési folyamat fókuszálása érdekében az alábbi 3 kérdést tettem fel:

1. Megalkotható-e egy, a napjaink fegyveres erői számára is élhető és elfogadható kultikus gyakorlat az egyes fegyvernemi szentek tiszteletének nemzetközi és magyar hagyományai alapján?
2. Az egyes kultikus hagyományok és az életrajzok bemutatásán keresztül kidolgozható-e azok az elemek, amelyek erősíthetik a vallás helyes

megélésének lehetőségét a demokratikus országok hadseregében és tompíthatják a vallási szélsőségek kialakulásának esélyét?

3. Megerősítheti-e egy koherens kultusz kialakítása a válságterületeken és missziókban tevékenykedő katonák öntudatát, etikai és erkölcsi érzékét?

Mindezek figyelembevételével az alábbi 3 felvetést és a hozzájuk kapcsolódó hipotézist fogalmaztam meg:

1. felvetés: a katonaszentek kultusza kialakulásától kezdve része a keresztény kultúrának, igazodva az adott korszaknak megfelelő háborúval és katonasággal kapcsolatos eszmékhez és ideológiákhoz.

1. hipotézis: A fegyvernemi védőszentek kultuszának a rendszerváltást követően napjainkban is megvan a létjogosultsága a fegyveres testületek életében, melynek aktuális mondanivalóját, valamint a 21. század kihívásaira adott iránymutatását és válaszát érdemes feltárni és kielemezni.

2. felvetés: a fegyveres testületek esetében is érvényes alapfeltevésnek tekintem, hogy minél stabilabb erkölcsi és etikai bázissal rendelkezik egy közösség, annál stabilabb és hatékonyabb különleges feladatainak ellátásában.

2. hipotézis: a Magyar Honvédségen belül a stabil etikai bázis kialakításának elhagyhatatlan részét képezi a fegyvernemi védőszentek kultusza és az azokhoz kapcsolódó kulturális hagyományok összessége.

3. felvetés: a 20. század folyamán alaposan átrendeződött európai emberi, társadalmi, etikai normák nem tekinthetőek azonosnak azok közösségi felszívódásával. A hagyományosan keresztény értékrend a magyar társadalomban a rendszerváltást követően újra a gondolkodás részévé vált. A fegyvernemi védőszentekkel kapcsolatban a mai magyar haderőben – bár fontossága napjaink kihívásait tekintve nagyobb lenne, mint valaha – csak részben alakult ki egy olyan általánosan elfogadott, egységesen működő kultikus gyakorlat, amely alapját képezheti a vallás egészséges, nem szélsőségekbe hajló, hanem inkább a fegyveres küzdelem etikai korlátait megfogalmazó megélésének.

3. hipotézis: a rendszerváltást követő kormányzati intézkedések nyomán újjáéledő védőszent kultuszok beépítése a fegyveres testületek gondolkodásába jelentős segítséget nyújt a korunk kihívásaira adott szélsőségektől mentes válaszok kialakításához. A hagyományok szerepe, így a fegyvernemi védőszentek kultuszának visszaépítése szükséges és elengedhetetlen része a fegyveres testületek belső kohéziójának kialakításában.

3. A kutatás célja

A kutatás elsődleges céljaként jelöltem meg azt, hogy a katonaszentek kultuszának történeti hátterén keresztül elősegítsem azokat a törekvéseket, melyek arra irányulnak, hogy a Magyar Honvédség jelenlegi gyakorlata megfelelhessen mindazoknak a társadalmi igényeknek, amelyeket egyrészt a 21. század emberének általános alapértékei fejeznek ki, másrészt azokat az etikai alapelveket képviselik, amelyek a demokratikus országok haderejénél is értéket hordoznak. A kutatás célja továbbá, hogy kiemelje azokat az elemeket, amelyek a vallási szélsőséges tanítással szemben, a vallás helyes megélését segítik a haderőn belül.

Ennek érdekében dolgozatomban kifejezetten a szent fogalmának a háborúhoz, erőszakhoz, katonai élethez kapcsolódó vonatkozásával foglalkozom. Kiindulópontom a keresztény teológiát is meghatározó ószövetségi „szent” a *kados*, amely fogalmat az Ószövetség harcos Istenének képe és a szentség fogalmának korakeresztény átvételének lehetősége vagy lehetetlensége szempontjából vizsgálom. Ezt követően az Újszövetség istenképét elemzem, a szentség, az erőszak, a háború és a korai kereszténységet meghatározó vértanú kultuszon keresztül. Ez utóbbi adta a szentség máig meghatározó dinamikáját az ún. *imitatio Christi* tant.

Legelőször a Szentírást, a korakereszténység legjelentősebb forrását elemzem történet- és szövegkritikai módszer alkalmazásával. Rámutatok azokra a helyekre, ahol az újszövetségi szerzők a katonaságról, az erőszakról és békéről értekeznek. Ezt követően a korakeresztény teoretikusok munkáit vizsgálom a háború, a béke, az erőszak és a katonai szolgálat vonatkozásában, kiemelve azokat az ellentéteket, amelyek az egyes szerzők között kialakultak. Arra a fordulatra helyezem a hangsúlyt, amely a korszakot jellemezte: a hadsereg és az erőszak alkalmazása és jogossága az önvédelem, illetve a birodalom védelme

érdekében. Minden szerzőt az adott történelmi korszakba helyezve vizsgálom. Rámutatok az eszmetörténeti előzményekre, amelyek alapján megfogalmazták a gondolataikat a háborúról és az erőszakról és ebbe a kontextusba helyezem az első katonaszentek kultuszát is.

A katonaszentek kultuszát a koraközépkorban a szerzetesi idea váltotta fel. Ezzel a területtel – tekintve, hogy dolgozatom témája a katonaszentek kultusza – csak annyiban foglalkozom, amennyiben érzékeltetni szeretném a kétfajta szentkultusz közötti különbséget, illetve a szentekhez kapcsolt kultikus tisztelet irányainak változásait. Ezt követően bemutatom a lovagszentkultusz kialakulását azokon a szempontokon keresztül, amelyek ismételten teret adtak a szentkultusz irányváltásához: elemzem tehát a keresztes hadjáratok, illetve a császárság és a pápaság harcának hatását.

Az újkor vonatkozásában a protestantizmussal, a felvilágosodással és az új földrészek felfedezésével való koncepcióváltást vizsgálom. Az első és a második világháború tekintetében rámutatok a pápai és a szentszéki megnyilatkozások és az egyes országok klérusa által hangoztatott háborúetikai megnyilatkozások közötti különbségre.

A kutatásban kitérek a közép-európai országok (közte Magyarország) sajátos helyzetére is, ahol negyvenéves szünet után került vissza a haderő életébe a szentek kultusza. Mindezt abban az összefüggésben vizsgálom, amit Ferenc pápa úgy foglalt össze: *„Egyetlen háború sem igazságos. Az egyetlen igazságos dolog a béke.”* A pápa kijelentése komoly hatással lehet az igazságos háború és az ahhoz szorosan kapcsolódó katonaszent kultusz értelmezésére is, hiszen a pápa a kérdés újra értelmezését sürgeti.

A kutatás céljai között szerepel továbbá az is, hogy rávilágítson arra a tényre, mely szerint a katonaszentek kultuszának kialakulása elválaszthatatlan a keresztény igazságos háború tan alakulásától. Bár dolgozatom nem az igazságos háborúról szól, annyiban mégis megkerülhetetlen, amennyiben az kihatott az általam vizsgált kultuszok alakulására.

4. A kutatás módszertana

Kutatásom deduktív, feltáró, alapkutatás, amelyben elsődlegesen elemző-leíró és összehasonlító módszert alkalmazok. A kutatási terület interdiszciplináris voltára figyelemmel a rendelkezésemre álló szakirodalmi források elemzésén, valamint a releváns egyházi és világi jogi normák kritikai elemzésén keresztül a vizsgált szövegtanúk történeti- és szövegkritikai módszerét alkalmazom.

Érintett tudományterületek, tudományágak: államtudomány, (katona)etika, filozófia, hadtudomány, jogtudomány, kulturális antropológia, katonai vezetélmélet, (katona)pedagógia, politikatudomány, pszichológia, szociológia, teológia, (had)történettudomány.

Adatgyűjtési módszerek:

- Életrajzi források feltárása – régi, történelmi, levéltári anyagok felkutatása
- Hazai és nemzetközi szakirodalom feldolgozása
- Dokumentum elemzések
- Személyes konzultációk, kérdőív

5. Az elvégzett vizsgálat tömör leírását fejezetenként

A dolgozat 11 fejezetből áll.

Az **első fejezetben** a szentkultusz ószövetségi gyökereinek bemutatásán keresztül igyekszem megalapozni a kutatás történeti relevanciáját, melyben a zsidó hagyományok a keresztény szentség fogalomra és katonakultuszra gyakorolt hatását elemzem. Bemutatom, hogy a kereszténység születésekor sokat merített más vallásokból (pl.: zoroasztrizmus, gnoszticizmus, vagy egyéb helyi vallások). Bizonyítom, hogy a legjelentősebb hatást azonban az ószövetségi és az újszövetségi istenkép gyakorolta a kereszténységre. Kiemelem, hogy az Ószövetség istenképe sem volt egységes. Bemutatom, hogy az istenkép korszakonként változott, és ennek megfelelően Isten más és más attribútumai kerültek a középpontba, a „szabadító”, az „irgalmas”, az „igazságos” vagy a „szent” jellemvonások kiemelésével. Bemutatom továbbá, hogy a szent háború konstans eleme az ószövetségi Szentírás jelentős részének, melyben Isten igen gyakran a „Seregek Uraként” jelenik meg, a háborút pedig legtöbbször „Isten háborújaként” említik. Felhívom a figyelmet ugyanakkor arra is, hogy az Ószövetségben éppúgy megtalálható a békére való felhívás, mint a háború és az erőszak. Bemutatom, hogy a béke és erőszak dichotómiájának feloldása már az ószövetség emberének is nehézséget okozott. Bizonyítom, hogy a háborúetika kapcsán az ószövetségben kiélesedő kettős mérce hatása átsugárzik a keresztény katona kérdéskörére is, továbbá azt is, hogy a

vallási indíttatás, mint az erőszak alkalmazásának legitimáló eszköze már az ószövetség világában is jelen volt.

A **második fejezetben** az evangéliumok tanításán keresztül vizsgálom az erőszak és béke kérdéskörét, valamint a keresztény katona karakterének alakulását. Bemutatom a megbocsátás és az ellenség szeretetéről szóló tanítás meghatározó szerepét az első századok keresztény vértanúi tekintetében. Összevetem a katonai erő kapcsán a szinoptikus evangéliumokat és János evangéliumát, tárgyalom az apokaliptika jelentőségét. Bemutatom, hogy a páli irodalom a spiritualitás szintjén értelmezi a lelki fegyvereket a jó és rossz, a világosság és sötétség kozmikus harcában. Bizonyítom, hogy a lelki erények és a fegyverek Szent Pál szerinti átvitt értelemben való használata a középkori misztikában újra megerősödik, amikor a lovagkirályok harcias karakterét ezekkel az erényekkel is kiegészítik. Bemutatom egyéb újszövetségi irodalom, valamint a patrisztikus kor reflexióit a haderővel, katonasággal és a háborúval kapcsolatban. Bizonyítom, hogy ezek a korakeresztény szentírási szövegek lehetőséget biztosítanak a katonalét és a háború különböző típusú etikai értékelésére.

A **harmadik fejezetben** kitérek az ősegyház korában létező erőszakszervezetekre. Bemutatom a sicariusok és zelóták csoportja mögött meghúzódó messianisztikus ideológia forrásait, valamint a római birodalommal való kapcsolatukból fakadó összeütközések okait.

A **negyedik fejezetben** a háború és béke karakterisztikáján keresztül elemzem a szentség fogalmát. Vizsgálom annak hatását, amelyet az Alapító karaktere gyakorolt a háború és katonaság kapcsán a későbbi korok keresztényeire. Felvetem annak a kérdését, hogy a jézusi mondatok, illetve az evangéliumon kívüli irodalom mennyire befolyásolta a keresztény szent és különösen katonaszent kultuszt. Bizonyítom, hogy a Szentírás egyes szereplőit – köztük azokat is, akik nem voltak katonák, de az erőszak alkalmazása kérdésében is megnyilatkoztak – már a korai egyház is szentként (példaképként) tisztelte. Rámutatok az evangéliumokban megjelenő dichotómiára, mely szerint a katonák egyszerre karizmatikus szereplők és kegyetlen végrehajtók. Bizonyítom, hogy az Alapító is elfogadta az államszervezet rendfenntartó szerepét, továbbá az újszövetségi szövegek sem nem ítélték el az állampolgárok védelmére, az igazságosság biztosítására és a gonosztevők megfékezésére irányuló cselekedeteket.

Az **ötödik fejezet** a 3-4. századi egyházatyák háborúval kapcsolatos tanítását foglalja össze. Bemutatom, hogy az általuk kidolgozott háborúteológia a keresztény nyugat következő közel ezeröttszáz éves történetének szellemi és morális alapjává vált. Elemzem a milánói ediktum révén bekövetkezett fordulat következtében megjelenő racionális és teológiai érveket és bizonyítékokat, amelyek már az isteni terv részeként fogják fel a háború, a harc szerepét. Bemutatom Szent Ambrus háborúetikáját, Szent Ágoston háború és katonaeszményét, valamint

az állam és az egyház kapcsolatát és szerepét a korabeli politikai környezet tekintetében. Bizonyítom, hogy részben az egyház és az állam konstantini kiegyezése, részben pedig a barbár keleti invázió veszélye miatt a negyedik és ötödik századi keresztények visszatértek a görög-római klasszikus igazságos háború elmélethez, amely elfogadta az igazság védelmében és a béke helyreállításában folytatott küzdelmet.

A **hatodik fejezetben** az önfeláldozásuk révén szentté avatott mártírok, majd – az üldöztetések megszűnését követően – a vértanúkultuszt felváltó aszketikus életszentség megjelenésén keresztül mutatom be a szent karakterének az első néhány évszázadban végbemenő fejlődését. Bemutatom, hogy a szentkultusz a középkori kereszténység egyik legjellegzetesebb alkotóelemévé vált. Bizonyítom, hogy az *imitatio Christi* révén a keresztény ember életének az lett a legfőbb értelme és célja, hogy saját személyiségének kiteljesedésével az aktív önátadáson és az önként vállalt szenvedésen keresztül az életszentségben jelenítse meg Isten dicsőségét.

A **hetedik fejezetben** kitérek annak bemutatására, hogy a keresztény ókorban a katonasággal kapcsolatban hogyan érvényesültek az előzőekben tárgyalt teoretikus szempontok. Bemutatom, hogy mind a keresztény kultúrkörben megjelenő mártírok, vértanúk, katonaszentek (később fegyvernemi védőszentek), mind pedig a háborúkhöz kapcsolódó civil hősök és példaképek kultikus tisztelete jelentős átalakuláson esett át az évszázadok alatt. Bizonyítom, hogy ezeknek a kultuszoknak a formálódását az aktuális társadalmi igények, valamint a korszaknak megfelelő politikai, történelmi és biztonsági környezet határozta meg. Bemutatom a legismertebb katonaszenteket. Szent Sebestyén, Szent Márton és Szent György kultuszán keresztül bizonyítom, hogy a kultuszukban megjelenő hagyományos keresztény értékek, mint a bátorság, vagy az önfeláldozás révén különböző fegyvernemek, esetenként egész hadseregek példaképként tekintettek rájuk, életük, tanításuk vagy írásos utasításaik pedig hozzájárultak a haderőn belüli etikai rend kialakulásához.

A **nyolcadik fejezetben** a középkori egyház és állam kapcsolatát teológiai és filozófiai szempontból vizsgálva bemutatom, hogy az egyházi hatalom szerves részét képezte a világi gondolkodásnak éppúgy, ahogy a világi jogrendszer is szoros kapcsolatban áll az egyház alkotta keretrendszerrel. Gelasius két kard elméletén keresztül elemzem, hogy bár az egymás mellett párhuzamosan létező hatalmi ágak tiszteletben tartották egymást, az egyház állam fölötti szupremáciája természetfeletti küldetése és a lelki hatalom birtoklása révén egyértelmű volt. Az egyház és a világi hatalmak későbbi harcait elemezve bemutatom, hogy a középkori szentek az európai kultúrában ismét a hősi attribútumok mentén jelentek meg. Bizonyítom, hogy egyszerű hétköznapi emberek feltétlen és mindent feláldozó hitükkel és életszentségük példájával koruk

kiemelkedő személyiségeivé váltak. Bemutatom, hogyan hatott Krisztus lovagjainak kultusza a rászoruló és kiszolgáltatottak megsegítése és megvédése érdekében.

A **kilencedik fejezetben** a keresztes hadjáratok és a középkori lovagi kultúra kialakulásának tárgyalásán keresztül bemutatom, hogy a középkorban hogyan vált értékévé mindaz, amit az őskeresztények korábban még nem volt lényeges szempont. Bizonyítom, hogy a lovagi erények a fizikai jellemzői (testi erő, harcedzettség és fejlett fizikum) és lelki tulajdonságai (lelkierő, kitartás, halálmegvető bátorság, mértékletesség és önuralom) kombinációján keresztül az egyház a Szentírás tanításából kiindulva fogalmazta meg a háborúban és a békében egyaránt alkalmazható lovagi eszményeket, amellyel ismét a keresztény gondolkodás középpontjába helyezte annak kérdését, hogy mit is jelent egyszerre kereszténynek és katonának lenni. Bemutatom a legismertebb egyházi lovagrendeket. Bizonyítom, hogy a lovagi és szerzetesi életforma egységbe olvasztása feloldotta a keresztény lovagok Szentföld felszabadító háborúiban való részvétele és a szerzetesi életmódjuk pacifista törekvései közötti ellentmondást. Kifejtem, hogy a lovagok karddal küzdöttek azon eszmék diadaláért, amelyeket a papok és a szerzetesek szóval hirdettek, s példájukon keresztül valósították meg, ezen keresztül pedig bizonyítom, hogy az egyház ezzel beépítette tanai közé a hadviselést is. Kitérek arra is, hogy Szent László személyében egyszerre jelenik meg az európai lovag és uralkodó eszménye. Bizonyítom, hogy a középkori katonaszent kultuszban laikusok és világi méltóságok – királyszentek – példaszerűen keresztény cselekedeteiben a szentség új típusának elemei jelennek meg.

A **tizedik fejezetben** az egyház és az állam kapcsolatának újkori jellemzőit vizsgálom. Bemutatom, hogy a későbbi európai modernizáció alapját képező investitúra-harc következtében a vallási és a politikai hatalom végleg elszakad egymástól, amelynek szükségszerű következménye lesz az újkori társadalom differenciálódása, az egyházi és világi rend elkülönülése, illetve a vallásos és profán tudományágak szétválása. Bemutatom, hogy a felvilágosodás korában a hatalommegosztás és a hatalmi ágak szétválasztásának elve, illetve az újkori filozófiai iskolák eszmerendszerének hamis következtetései a 19. század végére már az állam összes szintjén megjelennek. Kiemelem, hogy az európai felvilágosodással megjelenő új eszmeiség, a katolikus egyház szerepének és helyzetének megváltozása, a protestáns egyházak megerősödése és az egymást követő dinasztikus hódító, honvédő háborúk a szentekhez való viszonyulást is jelentősen átalakította. Tárgyalom a francia forradalom antiklerikanizmusa következtében a kereszténység első évszázadait idéző keresztényüldözés jelenségét és bemutatom, hogy a 19. században az ipari forradalom következtében kiéleződő társadalmi egyenlőtlenségekre, igazságtalan és rendezetlen viszonyokra hogyan reflektált az egyház a

társadalmi felelősségvállalás fontosságának hangsúlyozásával. Bizonyítom, hogy az új ideológiák nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket és az egységes Európa ideájával ellentétes hatást váltottak ki. Bizonyítom továbbá, hogy ennek következtében az európai nemzeteknél megerősödött a nacionalizmus, ugyanakkor a szentek kultikus tisztelete ezalatt sem csökkent. Bemutatom, hogy az egyház újkori üldöztetése kapcsán számos új vértanú, hitvalló boldoggá, vagy szentté avatása történt meg. Hangsúlyozom, hogy a fegyveres testületek és a szabadságharcokban küzdő alakulatok védőszentjeinek jelentős részét is ekkoriban választják ki. Kitérek arra, hogy a magyar szabadságharcban a katolikus papság jelentős szerepet vállalt. Bemutatom a zászlószentelések és az ahhoz kapcsolódó szentmisék jelentőségét, bizonyítom, hogy honvéd tábori lelkészeknek már ekkor kiemelt feladataik között szerepelt az alakulatok erkölcsi irányítása, megerősítése, a harcolók buzdítása, illetve a sebesültek vigasztalása és ápolása, ugyanakkor sokszor jelentős szerepet játszottak egy-egy ütközet sikeres megvívásában is. Bemutatom a nemzeti szentek megjelenésének jelentőségét, az ősi szentek profilváltozásának folyamatát, illetve az állam-egyház újkori viszonyának sajátosságait. Tárgyalom az első világháború kapcsán az egyház álláspontját (*bellum iustum*), illetve a háború kapcsán újjáéledő kezdetben pozitív keresztény eszmeiséget és vallásos gondolkodást. Kifejtem, hogy a nagy magyar király- és katonaszentek kultuszának újra felfedezésével a hazáért önként vállalt hősi halál erénye a Krisztusért vállalt önfeláldozó szeretet jegyében ismét kiemelkedő értékévé vált. Bizonyítom ugyanakkor, hogy a hazafisággal összetévesztett agresszív nacionalizmus és a háború pusztításán újjászülető hősi idealizmus csak nemzeti kereteken belül érvényesült. Bemutatom továbbá, hogy a háború elhúzódásával a korábban pozitív szemléletű háborús propaganda, a nemes és hősiességre való törekvés az ellenszenvedett fizikai és lelki sérülések, kínok és fájdalmak hatására az ellenség gyűlöletébe csapott át, így az általános kiábrándultság a vallásos érzületre, ennek mentén pedig a szentek kultuszára is negatív hatást gyakorolt. Bizonyítom, hogy a háborús kiábrándultság kezdetben csökkentette, az irredentizmus pedig később felerősítette a katonai, nemzeti szentek iránti tiszteletet, ugyanakkor ezek a kultikus gyakorlatok már inkább csak a külsőségekre irányuló hagyományok ápolásában nyilvánultak meg, jelentéstartalmuk megváltozott, kiüresedett. A fejezet végén tárgyalom a második világháborút követő szovjet megszállás révén hatalomra jutó kommunista vezetők az egyházak végleges felszámolására és a keresztény világnézet teljes kiirtására irányuló törekvéseit.

Végül a **tizennegyedik fejezetben** a rendszerváltást követő új helyzet elemzésével foglalkozom. Bemutatom, hogy a negyven éven keresztül perifériára kényszerített és több évtizedes üldöztetést elszenvedő egyház az új társadalmi és politikai környezetben egyik

legfőbb küldetéseként a kommunista diktatúra által lerombolt erkölcsi és szellemi kiüresedés újjáépítését határozta meg. Feltárom a rendszerváltás valódi tartalmának hiányosságát, ennek kapcsán elemzem azokat a társadalmi politikai és ideológiai előzményeket, melynek következtében a vallási kérdések iránti kezdeti érdeklődés első, intenzívebb lendületének lecsendesedése és a társadalom egy részének érzékelhetővé váló távolságtartása megfigyelhető volt. Elemzem a szekularizált társadalmakban megjelenő szentkultusz sajátosságait, a vallás privatizációs folyamatának hatásmechanizmusát és eredményeit. Bemutatom, hogy a hagyományos keresztény eszmeiség helyett a mindennapi élet, az ész elsőbbsége, az individuum, az önmegvalósítás és az önkifejezés került a figyelem középpontjába. Bizonyítom, hogy a szentkultusz modernkori adaptálásával a kultikus hagyományok újra értelmezésében és a szimbólumok megújításában a kultúrateremtő aktív keresztény értelmiségnek kiemelkedően fontos feladata van. ennek kapcsán kiemelem, hogy a mindenkori szociális-kulturális közegnek megfelelően kell megfogalmazni az egyház tevékenységének alapját jelentő hit valóságát, melynek révén tudatosan és közvetlenül kell hozzájárulni a különböző közösségek – így a Magyar Honvédség – igényeinek kielégítéséhez. Bemutatom, hogy a rendszerváltást követően a demokratikus jogalkotás a kultusz- és vallásszabadság alkotmányos jogának engedélyezésével a maga részéről elérte maximumát. Kiegészítésként összefoglalom annak a nem reprezentatív kérdőíves kutatásnak az eredményeit, melyet a tábori lelkészek között folytattam. Bemutatom azokat a kutatás révén feltárt kulcsfontosságú kérdéseket, amelyekkel a Magyar Honvédségben a rendszerváltás utáni vallási restaurációt követően a szolgálatot teljesítő lelkészek rendszeresen találkoznak. Bizonyítom, hogy a rendszerváltást megelőző kommunista diktatúra kulturális pusztítása és az azt követő baloldali, vagy ún. „liberális demokrácia” katonaszentek, fegyvernemi védőszentek eszmeiségével és kulturális szerepével azonosulni képtelen ideológiája ellenére, a valódi tartalommal rendelkező védőszent kultuszok beépülése a katonák mindennapi életébe nemcsak éles háborús konfliktusok, vagy békefenntartó feladatok nehézségei közepette, hanem a hétköznapi élet feladatai kapcsán is segítheti a szolgálatot teljesítőket erkölcsi, mentális és kulturális téren feladataik magasszintű ellátásában.

6. Összegzett következtetések

A rendszerváltást követő években az ún. „jogállamisági” intézményrendszer teljeskörű kialakítása és védelme a magyar jogalkotásban is kitüntetett helyet foglalt el. Az Alkotmányban

megfogalmazott vallás- és lelkiismereti szabadság alapjogi keretein túl olyan, a gyakorlatban is alkalmazható rendelkezésekre is szükség volt, amelyek a katonai feladatokat ellátó intézményekben – így a Magyar Honvédségben is – az egyes különleges élethelyzetek figyelembevételével lehetővé tegyék a vallás és kultusz szabad gyakorlását. Az 1990. évi IV. törvény a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról kimondja, hogy a lelkiismereti- és vallásszabadság mindenkit megillető alapvető emberi szabadságjog. A jogszabály külön kitér a katonai szolgálatot teljesítőkre is (7. §. 1, 2), amely megengedi, hogy a katonai létesítményen belül egyénileg – de a szervezet működési rendjéhez igazodva – vallásgyakorlásának eleget tehessen. A fegyveres testületekben szolgálatot teljesítők számára a törvény jelentős előrelépést jelentett a kommunista diktatúrában deklarált ateista attitűdhöz képest. Ugyanakkor a vallásgyakorlás általános lehetőségének biztosításán túl a jogalkotó a vallás közösségi megélését már csak nagyon szűk keretek között teszi lehetővé. A keresztény gyökerekkel rendelkező európai nemzetek hadseregeinél a katonaszentek és a fegyvernemi védőszentek kultuszának régi és nagy hagyománya volt, amely egyszerre érintette mind a vallási, mind pedig a kulturális életet. A nemzetközi normáknak is megfelelő lelkiismereti és vallásszabadságról szóló 1993. évi LXXIII. törvény, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény módosításával a jogalkotó valójában megszüntette azt a korlátozást, mely szerint a katonai szolgálatot teljesítő az intézményben kizárólag egyénileg gyakorolhassa vallását. Ezzel lehetővé vált, hogy az egyes felekezetek intézményes szinten megjelenhessenek a hadsereg keretein belül is.

Az is megfigyelhető ugyanakkor, hogy a Magyar Honvédségben ezt követően a katonaszentek és fegyvernemi védőszentek tiszteletén keresztül nem került vissza az mélyen megélt kultikus tisztelet, amely bensőségebb, az egységeken belül nagyobb kohéziós hatással rendelkezne. A zarándoklatok spirituális hozzáadott értéke és a fegyvernemi védőszentek ünnepeinek méltósága és protokollja ugyanakkor előrevetítheti annak lehetőségét, hogy a katonaszent- és fegyvernemi védőszent kultuszok segítségével a korábban bemutatott teológiai, filozófiai és eszmetörténeti összefüggések fényében feloldhatóvá válhat a fegyveres testületeken belül is az a második világháborút követő törés, amely fokozatosan szembeállította a társadalmat a vallási közösségekkel, és eltávolította az egyént a természetfeletti erőkbe vetett hittől és a spirituális értékektől. A fegyvernemi védőszentek emléknapijának megünneplése, a keresztény hagyomány összekapcsolása a fegyvernemi ünnepekkel „megállítja” az időt. Az ünnepben jelenné válik a múlt, összekapcsolódik a tegnap és a ma, amely így előre vetítheti a jövő egységét is. A szentekre való emlékezés emberivé, megfoghatóvá, elérhetővé, s ami még fontosabb, követhetővé teheti azt az eszményt, amely az adott szent életén és példáján keresztül

megfogalmazódik. Az elérhetetlennek tűnő idea a szentek kultikus tiszteletén keresztül megvalósíthatóvá válik, hiszen már van rá példa, ismert az előzmény. A szentek egyúttal segítséget is jelenthetnek közbenjárásukkal, s ez a gondolat ma sem idegen a fegyveres testületek legtöbb tagja számára.

A kutatás igazolta, hogy szentek kultuszát a különböző intenzitású történelmi változások sem tudták kitörölni a fegyveres testületek tagjainak mindennapjaiból. Nyíltan, vagy rejtve, de mindig részét képezték a katonák erkölcsi és etikai rendjének. A kultuszok és az azokhoz kapcsolódó üzenetek természetesen a történelmi változások és az adott kor kihívásainak megfelelően alakultak, de a szentek segítő, közbenjáró szerepét, életpéldájuk erkölcsi mondanivalóját mindig össze tudták egyeztetni a katonai hivatás speciális szemléletével, különleges feladataival. A katonaszent- és fegyvernemi védőszentek kultuszának és az egyes fegyvernemekhez kapcsolódó hagyományoknak az összeegyeztethetősége a Magyar Honvédségen belül – ahogy a nyugati hadseregek esetében is látható – nem következménye, és nem is feltétele a hitbéli meggyőződésnek. A védőszentek kultusza a katolikus hitvilág szerves része, ugyanakkor mind a protestáns, mind pedig az izraelita vallás követői számára is képes megjeleníteni olyan egyedi értékeket, amely a hadseregen belül segíti a katonák esküvel vállalt kötelezettségének maximális teljesítését.

7. Új tudományos eredmények

A katonaszentek és fegyvernemi védőszentek kultuszának rendszerváltást követő visszaépítése a Magyar Honvédség kulturális szövetébe hosszú és összetett feladat. A védőszentek kultikus tiszteletének megélése és tartalma a folytonosság megszakadása okán értelemszerűen nem tudott, nem is tudhatott a kommunista diktatúrát megelőző időszakhoz visszakapcsolódni. Ugyanakkor a fegyveres erők részéről egyértelműen megfogalmazódott az az igény, hogy ezen testületek – kiemelten pedig a Magyar Honvédség – hagyományainak a védőszentek tisztelete ismét része legyen. Azonban a rendszerváltást követően megjelenő kultikus gyakorlatok nem voltak megfeleltethetők a 21. századi igényeknek, felhívva ezzel a figyelmet a hagyomány és az innováció közötti kényes egyensúly fontosságára, vagyis arra, hogy a kultikus gyakorlatokat úgy kell a változó időkhöz igazítani, hogy közben azok megőrizhessék alapvető értékeiket és elveiket.

A kutatás eredményei:

1. Dolgozatomban a katonaszentek és fegyvernemi védőszentek tiszteletének és évszázados hagyományának evolúcióját áttekintve bemutattam és megalkottam azt az átfogó eszmerendszert, amely napjaink kulturális és társadalmi környezetéhez igazítva relevánsak és elfogadhatók lehetnek a fegyveres testületekben. Azonosítottam továbbá azokat a szempontokat, amelyek a Magyar Honvédségen belül a szentek kultikus tiszteletének modern kor embere számára is elfogadható alternatíváját kínálhatja.
2. A történeti, teológiai és államelméleti áttekintés segítségével bemutattam és bizonyítottam annak jelentőségét, hogyan lehet a védőszentek különböző attribútumait és erényeit újra és újra aszerint értelmezni, hogy azok a katonák előtt álló kihívásokra reflektálva segítsék őket feladataik ellátásában.
3. Az egyes fegyvernemi szentek tiszteletének nemzetközi és magyar összehasonlító bemutatásán keresztül igazoltam, hogy a katonaszentek tisztelete és példája ma is hozzájárulhat a katonák demokratikus társadalmakban elvárt hivatásrendjének megfelelő ellátásához. Ennek alapján kidolgoztam azokat az irányokat, amelyek egyfelől erősíthetik a vallás helyes megélésének lehetőségét, másfelől segíthetik a vallási félreértések és szélsőségek elkerülését a Magyar Honvédségben.
4. Kielemeztem és bemutattam, hogy az etika és az erkölcs középpontba állítása a 21. századi fegyveres erők számára is alapvető szempont. Bizonyítottam, hogy a katonaszentek és fegyvernemi védőszentek kultuszában megjelenő együttérzés, empátia és az emberi jogok tiszteletben tartása a modern kori konfliktusokban is kritikus fontosságú a katonák életében.
5. Bemutattam azokat az eszmetörténeti szempontokat, amelyek hozzájárulhatnak az új típusú – bizonyos esetekben kifejezetten vallási alapokon nyugvó – válságok és konfliktusok hatékonyabb megértéséhez a haderőben. Bizonyítottam, hogy a hétköznapi élet nehézségeinek feloldásán túl a válságterületeken és misszióban szolgálatot teljesítő katonák új típusú kihívásokra való felkészítésében és eredményes munkájában is fontos szerepet játszhatnak a katonaszentek, fegyvernemi védőszentek példáján és tiszteletén keresztül közvetített értékek és eszmék.

8. Ajánlások

Dolgozatom elsősorban az európai, azon belül is a magyar katonai hagyományokhoz kötődő szentkultusz historikus feldolgozására vállalkozik. A napjainkban dinamikusan változó, a korszak kihívásaihoz alkalmazkodó nyugati és keleti kultikus gyakorlatok elemzése úgy vélem, további kutatások tárgyát képezheti. Nyugat-Európával összehasonlítva Amerikában erősebbnek és fontosabbnak tűnnek a valláshoz kötődő szokások, ahol a vallás meghatározó szerepet tölt be már a gyermekek szocializációjában, nevelésében is. Történelmi tény, hogy az Egyesült Államokban a legkorábbi iskolákat és egyetemeket egyházak alapították, ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy az állam Amerikában kevésbé támogatja az egyházi oktatási intézményeket, mint általában Nyugat-Európában.

A dolgozat szempontjából szintén érdekes téma lehet a dél-amerikai egyház elmúlt évtizedekben dinamikusan átalakuló területének vizsgálata, azonban ezt az átfogó elemzést jelen kutatás korlátai nem teszik lehetővé. A társadalmi igazságtalanságokkal szemben fellépő papok, akik a hit védelmében hajlandóak voltak akár fegyvert is fogni, a harcos szentek új típusaként jelentek meg a 21. században. Latin-Amerikában a katolikus egyház a gyarmatosítás óta megkerülhetetlen szerepet játszott és játszik ma is. VI. Pál pápa „*Populorum Progressio*” (1967), XIII. János pápa „*Pacem in Terris*” (1963) és „*Mater et Magistra*” kezdetű enciklikáiban, illetve a II. Vatikáni Zsinat „*Gaudium et Spes*” kezdetű pásztori konstitúciójában az egyház határozottan kifejezte álláspontját a szegénységgel kapcsolatban, egyértelműen megjelölve szerepét a társadalom legsebezhetőbb rétegei érdekeinek védelmében. Az egyház ezzel megnyitotta a lehetőséget a hívők és laikusok együttműködése előtt. Latin-Amerikában az ún. „lázado egyház” bizonyos képviselői az együttműködés megvalósítása érdekében szembe helyezkedtek egyfelől saját országuk klérusával, másfelől az együttműködést akadályozni kívánó szentszéki prelátusokkal is, amellyel kimondva, vagy kimondatlanul tulajdonképpen a hívők tömeges radikalizációját támogatták. Aktív szerepet vállaltak a politikai küzdelemben, sőt, bizonyos esetekben még a fegyveres harcban is. Érdekes továbbá megemlékeznünk arról a hét magyar ferences szerzetesről is, akik a második világháborút követő kommunista diktatúra áldozataivá váltak, s akiknek boldoggá avatásának peranyagát már a Szentek Ügyeinek Kongregációja tárgyalja.

A dolgozat csak érintőlegesen tárgyalja a lokális szentek kultuszát, amelyek dokumentáltsága általában rendkívül csekély, kultuszuk pedig jellemzően nem mutat túl az egyes településeken, melyeken tiszteletük hagyományai meghonosodtak. Ugyanakkor a

helyi szentek kultuszának szerepe és hatása messze nem elhanyagolható, ezért a téma véleményem szerint további kutatásokra is érdemes lehet.

9. A kutatási eredmények gyakorlati felhasználhatósága

- A kutatási eredmények felhasználhatók a Magyar Honvédség különböző fegyvernemei számára.
- A dolgozat a Honvédelmi Minisztérium számára kulturális háttéranyag lehet.
- A dolgozat hozzájárulhat a misszióban dolgozó haderő számára a kultikus gyakorlat, illetve az etikai normák erősítéséhez.
- A dolgozat a Magyar Katonai Ordinariátus számára oktatási és liturgikus háttéranyag lehet.
- A Nemzeti Közszerológiai Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kara számára oktatási háttéranyag lehet.
- Hasonlóképpen a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és egyéb hittudományi intézetek számára oktatási háttéranyag lehet.
- A dolgozat folytatásaképpen az egyes katonaszentek esetében a kultuszok tartalmi feltárását és értékelését érdemes lenne további kutatások tárgyává tenni.

10.A témakörből készült publikációs jegyzék

- 1) Kliszek, Noémi: *The origins of the military saint's cult in the Old and New Testaments* 2. In: *Ügyészek Lapja* 2023:2 (2023) – megjelenés alatt
- 2) Kliszek, Noémi: *The Service of Chivalries Throughout History in Relation to Pandemics and Wars*. In: *Hadtudományi Szemle* 16:2 (2023) – megjelenés alatt
- 3) Kliszek, Noémi: *The origins of the military saint's cult in the Old and New Testaments (Part 1): Old Testament background in the light of war and violence*. In: *Ügyészek Lapja* 2022:5-6 (2022)
- 4) Kliszek, Németh Noémi: *A Szent György-kultusz jelentősége a fegyveres erőknél*. In: Resperger, István – Ujházi, Lóránd (szerk.) *A vallási elemek jelentősége napjaink fegyveres konfliktusaiban és biztonsági kihívásaiban*. Budapest, Magyarország: Dialóg Campus Kiadó - Nordex Kft, Wolters Kluwer (2019) pp. 170-175.
- 5) Kliszek, Németh Noémi: *Kritikus infrastruktúra védelem: a keresztény szent helyek védelme*. In: *Hadtudományi Szemle* 12:1 (2019) pp. 262-275.
- 6) Kliszek, Németh Noémi: *Szent Sebestyén kultuszának alakulása a keresztény politika- és társadalomeszme változásainak a fényében*. In: *Hadtudományi Szemle* 10:3 (2017) pp. 370-385.
- 7) Kliszek, Noémi: *A migráció vallási és etnikai hatásai az európai társadalmakra – beszámoló egy konferenciáról*. In: *Hadtudományi Szemle* 9:1 (2016) pp. 471-473.
- 8) Kliszek, Noémi: *Szent Borbála kultuszának története és aktualitása a „tüzérek” körében*. In: *Hadtudományi Szemle* 9:2 (2016) pp. 183-191.
- 9) Kliszek, Németh Noémi: *Kultuszszabadság a hadseregben: A katonai integráció erkölcsi és vallásos formái*. In: Boda, Mihály – Fischl, Vilmos – Forgács, Balázs – Kliszek, Noémi – Orosz, Gábor Viktor – Padányi, József – Ujházi, Lóránd – Göcze, István (szerk.) *Keresztény teoretikusok, államférfiak és katonák háborúelméletei*. Budapest, Magyarország: Nemzeti Közszerzői Egyetem, (2019) pp. 79-94.
- 10) Kliszek, Noémi – Ujházi, Lóránd: *A szerzetestől és a püspöktől a katonáig, avagy a Szent Márton kultusz formálódása*. In: *Felderítő Szemle* 15:4 (2016) pp. 32-41.
- 11) Kliszek, Németh Noémi: *Az egyházi humanitárius szervezetek szerepe a katonai egészségügyben, válságkezelésben*. In: *Theologiai Szemle* 2018:1 (2018) pp. 27-32.

11.Szakmai-tudományos életrajz

Kliszek Noémi Zsuzsanna

Kliszek Noémi Zsuzsanna (szül. Németh Noémi Zsuzsanna) 1974. augusztus 13-án született Budapesten. Férjezett, 2 felnőtt lánya van.

1996-ban a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetemen középiskolai ének- és zenetanári, valamint karvezető művészdiplomát szerzett. 2007-ben a Budapesti Gazdasági Főiskola Pénzügyi és Számviteli Kar pénzügyi szakán közgazdászként végzett. 2016-ban kezdte meg tanulmányait nappali tagozaton a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskolájában, témavezetője, dr. habil Ujházi Lóránd javaslatára és ösztönzésére. Angol és olasz nyelvből középfokú nyelvvizsgálattal rendelkezik.

2017-18-ban mind kutatóként, mind pedig tudományszervezőként részt vett a „Szélsőségek, vallási szélsőségek Ludovika Kutatócsoport” (KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001, „A JÓ KORMÁNYZÁST MEGALAPOZÓ KÖZSZOLGÁLAT-FEJLESZTÉS”) projektben. Több konferenciát szervezett, mind hazai, mind pedig nemzetközi szinten, melyek közül több rendezvényen előadóként is szerepelt. Kutatása során számos tématerülettel (biztonságpolitika, védelempolitika, teológia, államtudomány) került közvetlen kapcsolatba, tanulmányai kiegészítéseképpen 2019-20-ban a Pázmány Péter Katolikus Egyetem katolikus teológus képzésén 4 féléven keresztül tanult vendéghallgatóként.

Az MTMT-ben összesen 11 darab publikációt jegyez szerzőként. Eddig 9 magyar és 1 angol nyelvű publikációja jelent meg szakmai folyóiratokban (Hadtudományi Szemle, Felderítő Szemle, Ügyészek Lapja, Theologiai Szemle), illetve 2 könyvrészlet társszerzője. További 3 angol nyelvű publikációja várható 2023-ban.